

Відгуки. Рецензії. Повідомлення

Литвин Микола Романович

доктор історичних наук, професор,
директор Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України
lytvynmr@gmail.com

Хахула Любомир Ігорович

кандидат історичних наук,
докторант Центру дослідження українсько-
польських відносин Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України
l.khakhula@gmail.com

РЕЦЕНЗІЯ

на книгу Литвина Сергія «Симон Петлюра у боротьбі за самостійну Україну»

Культура, як відомо, є сукупністю традиційних матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом її історії; історично набутим набором правил у середині соціуму, а тому включає культурну пам'ять, навіть культуру дискусій. Про це ще раз думається, коли знайомишся з новою книгою відомого дослідника історії та культури України, її війська Сергія Литвина про державно-політичний чин одного з провідників Української революції 1917–1921 рр. Симона Петлюри. Актуальність книги підсилює сучасна суспільно-політична ситуація в Україні, коли відзначається 100-річчя Злуки Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки в умовах російської окупації частини українських земель. Сподіваємося, що й вшанування військово-політичного союзу між Україною та Польщею (т. зв. Варшавського договору, договору Пілсудського – Петлюри) в 2020 р. допоможе рельєфніше розкрити геополітику тієї революційної доби, роль російського і польського чинників в новітньому українському державотворенні, місце у цьому драматичному процесі вже згаданого голови Директорії УНР. І тут без наукових експертиз, документальних аргументів С. Литвина, зрозуміло, важко обійтися. Тим більше, що автор книги гостро дискутує як з іноземними, так і з вітчизняними авторами – Валерієм Солдатенком, Дмитром Табачником, Романом Зінкевичем, Іваном Кураком, Володимиром Сідаком, Федором Турченком, Юрієм Павленком, Іваном Хмілем, Юрієм Храмовим, діаспорними дослідниками – Романом Млиновецьким, Матвієм Стахівим та ін.

У розділі “Молоді роки. Журналістська робота” київський історик рекомендує подавати дати народження С. Петлюри не лише за старим (10 травня 1879 р.), але й новим (23 травня) стилем, а відзначати – однозначно за новим літочисленням, у день св. Симона. Автор чітко подає і дату смерті – 25 травня 1926 р. Наводить також маловідомий жандармський документ з Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), в якому, крім батьків (Василя і Ольги Петлюр) згадано семеро дітей, братів Симона – Федора, Івана, Олександра, сестру Магдалину (була заміжня за Іваном Скрипником), Марину і Феодосію (с. 52). Великий вплив на формування світогляду юнака мали таємні українські громади Полтави, вступ до Революційної української партії, виступ у Полтаві 19 лютого 1900 р. Миколи Міхновського (закликав до боротьби проти гнобителів-чужинців, насамперед Москви), знайомство 1901 р. з композитором і громадським діячем Миколою Лисенком, якого С. Петлюра без дозволу керівництва запросив до семінарії, де було виконано підцензурну кантату “Б'ють пороги”. Після виключення із семінарії юнак декілька разів відвідує Львів (1902, 1904, 1906), де співпрацює з “Літературно-науковим вісником”, що редагував Михайло Грушевський; друкує там перші статті про становище освіти на Полтавщині, загалом Росії; встановлює контакти з Іваном Франком, Михайлом Грушевським, Володимиром Гнатюком, Миколою Ганкевичем.

За завданням Української соціал-демократичної робітничої партії молодий політик певний час редагує партійний місячник “Вільна Україна” (Петербург), працює секретарем щотижневої газети “Рада”, де неодноразово друкувалися талановиті майстри пера Борис Грінченко, Сергій Єфремов, Федір Матушевський, Олена Пчілка, В'ячеслав Липинський. Веде театральний відділ наукового і літературно-публіцистичного журналу “Україна” (1907), де публікує статті, присвячені акторській діяльності Марії Заньковецької. Перед Першою світовою війною переїхав до Москви, де одружився із студенткою Мос-

ковського університету, землячкою із Полтави Ольгою Більською; редагує популярний часопис “Українская жизнь”, виступає на Шевченківському вечорі, пише літературно-критичні нариси про діячів української культури.

У розділі “Симон Петлюра та українські армії” відтворено початковий період Української революції, показано участь С. Петлюри у роботі перших українських військових з'їздів 1917 р., де він підтримав самостійницьке крило українського визвольного руху, а також на посту голови Генерального секретарства з військових справ. Автор доводить, що восени 1917 р. С. Петлюра, усвідомлюючи певні недоліки українських військових частин та переваги національних, домагався переходу до національно-територіального принципу комплектування та формування українських військових частин (с. 93).

Матеріали розділу “Творення українського війська” ще раз підтверджують, що С. Петлюра усвідомлював значення армії не лише як фактора воєнних дій, але і як важливого чинника в політичному процесі, в ході складних взаємин з російським суспільством загалом, вороже налаштованим щодо українського руху (с. 110). С. Литвин вважає, що завдяки заходам С. Петлюри восени 1917 р. українська армія постала як реальна військова сила. 7 листопада цього ж року він видав також наказ про створення Українського фронту, залучив до служби чимало талановитих воєначальників-патріотів України – Марка Безручка, Сергія Дельвіга, Сергія Дядюшу, Михайла Омеляновича-Павленка, Олександра Осецького, Олександра Удовиченка, Віктора Змієнка (с. 130).

Насиченим інформацією є розділ “Участь у першій українсько-більшовицькій війні”, в якому показано причини конфлікту С. Петлюри з керівництвом Генерального Секретаріату, що привели до його відставки 18 грудня 1917 р. та зашкодила будівництву національної армії. У цей час, зауважує автор, С. Петлюра формує у Києві (а не на Лівобережжі, як пишуть деякі дослідники) Гайдамацький кіш Слобідської України. С. Литвин спростовує поширену в російській еміграційній літературі версію нібито кошти на його формування дали французи, навіть масони (с. 145–147).

У рецензованій книзі наводяться факти, які засвідчують, що війська С. Петлюри фактично вирішили долю боїв за столицю і відіграли головну роль у ліквідації більшовицького повстання у Києві, епіцентром якого був завод “Арсенал”. У цьому ж розділі спростовується твердження (зокрема Сергія Грабовського) про нібито германофільські настрої С. Петлюри, його германофільську політику (с. 167), а також страшні пограбування України союзними німцями, хоча їм віддано 8% від обсягів зобов'язань за Берестейською угодою (с. 172).

В розділі “В опозиції до Гетьманату Павла Скоропадського” стверджено: гетьманський переворот 1918 р. за всіма ознаками підпадає під визначення державного перевороту, який докорінно змінив форму державного ладу. Ядром розбрату між тогочасними політиками ставало, на думку С. Литвина, нерозуміння П. Скоропадським української національної ідеї, яку відстоював С. Петлюра, а також українського національно-визвольного руху загалом. П. Скоропадський вважав, що Україна може існувати лише будучи членом федеративної великоросійської держави, натомість С. Петлюра послідовно відстоював державний суверенітет України (с. 185). Розвінчано міф про те, що П. Скоропадський був будівничим Українського флоту. Автор книги також критикує думку сучасного дослідника Дмитра Яневського про те, що Директорія УНР, яка прийшла до влади після Гетьманату, була нелегітимною, зрештою, як і Трудовий конгрес народів України, який надав Директорії повноваження вищої влади (с. 190). Водночас С. Литвин зауважує, що лідером антигетьманського повстання був не С. Петлюра, який перебував в ув'язненні, а Володимир Винниченко і Микита Шаповал. І все ж повалення Гетьманату, до якого таки долучився С. Петлюра, відновило демократичну традицію, що стало продовженням боротьби за українську республіканську державність (с. 212).

Особливо насиченими інформацією є, на нашу думку, центральні розділи книги “На посту голови Директорії Української Народної Республіки” і “На чолі збройної боротьби 1919 року”, в яких показано участь С. Петлюри у підготовці та роботі Трудового конгресу, що затвердив Універсал про Злуку УНР і ЗУНР, а також протидії черговій більшовицькій агресії на українські землі. При цьому автор книги акцентує на зовнішньополітичних і внутрішньополітичних проблемах держави, насамперед “відсутності єдності в українських політичних колах та у проводі новопосталої держави” (с. 227). Відкидає С. Литвин і закиди щодо диктаторства С. Петлюри, його нібито одноосібному управлінні армією (с. 245).

Чимало уваги також приділено не лише військово-політичній співпраці галицького і наддніпрянського проводів (с. 322–323), але й їх тактичними розходженнями у зовнішньополітичних питаннях, насамперед у виборі союзників. При цьому С. Литвин критикує зовнішню політику США, які не бажали розпаду російської держави, а тому не визнавали незалежність України (с. 291). Автор книги також викриває підступну політику Антона Денікіна, якому таки вдалося “відколоти УГА від армії Петлюри” (с. 295). С. Литвин вважає, що ця подія мала значення набагато більше ніж суто військове, вона завдала тяжкого удару ідеалам української соборності (с. 321).

Особливо цікавим є документальний матеріал розділу “Варшавський договір. Похід на Київ 1920 року”. С. Литвин стверджує, що намагання уряду УНР та особисто С. Петлюри впродовж 1919 р. домогтися визнання Антантою незалежності України залишилися неуспішними, тому Директорія прагнула налагодити конструктивні відносини з усіма державами, які не виступали проти державності УНР. Особливі надії покладалися на Румунію та Польщу, а через Варшаву на порозуміння з Антантою.

С. Литвин розкрив також передумови та значення укладення українсько-польської політичної конвенції від 21 квітня 1921 р. між УНР і Польщею, що ввійшла в історію як Варшавський договір і визнавала право України на незалежне державне існування, гарантувавши українцям певні культурні права, визначала новий кордон між УНР і Польщею (с. 345). Автор не вважає, що цей документ готувався у глибокій таємниці й відзначає, що його укладення підтримали окремі галицькі політики – Степан Баран, Микола Ганкевич, Володимир Темницький, навіть Андрей Шептицький, який вважав, що продовжити протистояння Москві можливе лише через заключення Варшавського договору (с. 364). Автор книги підкреслює, що статус Галичини у цьому договорі взагалі не розглянуто, а її долю на користь Польщі вирішила Рада послів великих держав 14 березня 1923 р.

З хвилюванням читаються також сюжети про скромний побут С. Петлюри, його родину – дружину Ольгу, яка після хвороби на тиф оглухла (померла у Парижі 1959 р.); дочку Лесю, яка професійно цікавилася культурою і мистецтвом України і Франції (померла 1941 р.). Зауважено, що матір, двох сестер і небожів – Андрія, Валеріана і Сельвестра Скрипників 1937 р. репресовано в Україні.

Автор також відтворює складний шлях С. Петлюри в еміграцію, який пролягав через Польщу, Відень, Будапешт, Цюріх, Берн (гостював у Леся Курбаса), наводить адреси і подає світлини його французьких помешкань. Аналізує працю С. Петлюри в паризькому журналі “Тризуб” (друкувалися відомі українські діячі культури і науки Василь Біднов, Василь Сімович, Олександр Лотоцький та ін.); пише про його нереалізовану ідею – створення загально-еміграційного координаційного центру – Українського громадського центру, який мав би репрезентувати українську справу, українську державу перед світовим співтовариством.

Розлогим є розділ “Убивство Симона Петлюри. Петлюра і єврейське питання”, де автор об’єктивно реконструює дискусійну в українській та зарубіжній історіографії проблему. С. Литвин слушно підкреслює, що С. Петлюра не був погромником і антисемітом, а швидше єврейфілом (с. 525). У книзі зауважено, що в уряді УНР сім євреїв очолювали різні міністерства, сотні працювали у нижчих ланках державного апарату. В УНР навіть існувало Міністерство єврейських справ, чого не було в інших країнах. С. Петлюра організував допомогу єврейським біженцям, єврейському книговидавцю Якову Оренштайну, підтримував ідею відродження Єврейської держави у Палестині.

Важко не погодитися із тими пропозиціями, які висуває автор до влади та науковців у “Післямові”. С. Литвин ініціює створення окремого архівного відділу, наприклад у структурі ЦДАВО України, який мав би концентрувати джерельну базу з петлюрознавства. Аналогічну структуру можна було би створити у Національній парламентській бібліотеці України. Автор пропонує упорядкувати також нове документальне видання про С. Петлюру та його добу, спорудити пам’ятники у Києві, Полтаві, Кам’янці-Подільському. Важливо і те, що у книзі публікуються маловідомі світлини, подано хронологію життєдіяльності С. Петлюри, упорядковано іменний та географічний покажчики, список використаних джерел (1730 позицій).

Особливо цінними і повчальними для сучасників є висновки С. Петлюри, які написані в еміграції й подано у рецензованій книзі: “... Логіка розвитку національного руху на Україні веде до повторення військових подій 1918–1920 років. Ми хотіли б, щоб неминучість їх була засвоєна широкими кругами громадянства ... Між царською Росією і сучасною комуністичною для нас немає різниці, бо обидві вони являють собою тільки різні форми московської деспотії та імперіалізму. Ідеал державності української не може бути втиснутий у вузькі межі федерації, конфедерації, тим більше автономії ні з Росією, ні з ким би то не було” (с. 475). І з цим важко не погодитись.

Література

Литвин С. Симон Петлюра у боротьбі за самостійну Україну. Київ: «Смолоскип», 2018. 680 с.